

СЛОБОДАН ВУЈОВИЋ

ФУНКЦИЈА РЕТОРИЧКИХ ОБЛИКА У КЊИЖЕВНОМ ДЈЕЛУ МАРКА МИЉАНОВА

Књижевно дјело Марка Миљанова увијек и изнова побуђује интересовање истраживача, што је случај само с дјелима од трајне вриједности и свременског значења. Скоро осам деценија његово дјело надахњује својим етичким вриједностима и идеалима, живо је присутно и увијек свјеже и блиско нашој савремености.

Напајан врелом усмене народне књижевности, он је захвата и уноси у своје стваралаштво, инкорпорирајући дјелимичне или читаве реторичке облике, или, пак, по угледу на готове реторичке облике из усмене традиције ствара нове, који се ни по чему не разликују од њих.

Народно умовање, затим филозофија чије је исходиште у горштакком схватању живота, те особен морал и митологија погоднују настанку и развоју реторичких облика који се реализују на различитом материјалу и увијек на нов и непоновљив начин.

Кратки реторички облици често постају конститутивни фактор текста и умногоме доприносе његовом естетском и етичком значењу. Као дио душевнога и интелектуалног живота, својом експресивношћу и емоционалном пренапрегнутошћу, те карактеризацијом појединих личности, сасвим је природно што налазе мјесто у дјелима, како старијих, тако и млађих писаца црногорског поднебља.

На примјерима клетава, заклетава, благослова, те хвала и поруга, који имају потврду у усменој народној књижевности, показују њихову функцију и оправданост у дјелу Марка Миљанова, које је, управо, и најбољи примјер кохерентности и интерференције усмене и писане књижевности.

Бројне клетве у дјелу Марка Миљанова свједоче о злу као честом човјековом пратиоцу коме треба стати на пут, супротставити му се ријечима, ако се не може друкчије, јер човјек изналази разне начине да се одржи равнотежа на нивоу људског достојанства.

Клетве су најчешће у функцији карактеризације одређених животних ситуација, чешће драматских са снажним експресивним тоналитетом. Последица су пренапетих емоционалних стања појединих личности те својим поетским набојем и естетском вриједношћу оправдавају постојање у литерарном тексту.

Клетва је често била жестоки пријекор, казна непромишљеноме, што јасно показује примјер из анегдоте о Пуниши Кирину из Фундине и његовој дружини, од којих се један, противно обичају, напио воде испред турске куће коју су хтјели опљачкати, те тиме заслужио жестоку клетву: „Нијесмо дошли да пијемо и ијемо, но да крвника убијемо и плијенимо, рђа ти образ убила!“¹

Овдје је клетва агресивна, устремљује се на етичку компоненту прекршиоачеве личности, скреће ток радње супротно од очекиваног. Преузета је из усмене традиције, инкорпорирана у анегдоту, ова клетва својом експресивношћу доприноси аутентичности једне неповљиве животне ситуације.

Клетве су настајале као реакција на насилничко и зликовачко понашање јаких када је правда почивала на праву јачега, те када у судбоносним историјским преокретима проговоре ниске страсти из појединаца — ту је ријеч имала одређену функцију, рјешавала је проблеме људског зла, страха, трагизма живљења, јер је човјек давао отпор ријечју, проклињао, кад друго шта није могао учинити.

У примјеру похаре Куча клетва жестоко погађа вјероломника који је просуо братску крв: „Што учине, војвода, од браће и своје дружине, да Бог да ми не испала душа из тијела, док тебе не видио срамотну погибију!“²

Ова сурова клетва је више крик очајника, који једино, у својој беспомоћности, ријечју може да се супротстави злу и опачини. Жеља за срамотном смрћу нечовјека и зликовца, јавно изречена, има функцију моралне санкције.

Идеали етике били су развијени, али се у потпуности нијесу могли реализовати, јер се у друштвеним, моралним и идејним поларизацијама одвијао живот. Снажне личности могле су све пробе издржати, а слаби су орљали у злочин, као у наведеном примјеру.

Илустрације ради: клетва у похари Куча стишава ниске страсти, прекида братско проливање крви, јер њене кобно пријетеће ријечи: „Не удри брата Србина, Црногорче, црн ти образ, кâ ти и јест, мимо браћу!“³, имају силно психолошко и морално дјејство. Експресивност ова клетва добија употребом етимолошке фигуре „Црногорче — црн ти образ“, чиме се и емоционално продубљује њен садржај.

¹ Марко Миљанов, *Сабрана дела*, Графички завод Титоград, 1967. Књига 1, стр. 61.

² М. Миљанов, Књ. 4, 157.

³ Исто, 167.

У овом примјеру клетва се сурово обара на етичке вриједности, јер како каже Нико С. Мартиновић: „Црн образ је највећи пад човјека. Човјек црног образа је пуни нечовјек, ништачовјек. У народу је једна од најтежих моралних клетава била: Црн му образ међу Црногорцима!“⁴

Будући да клетве погађају у најинтимнији дио људског бића, то се онда одабирају ријечи и језички изрази који ће понајбоље угрозити његову част, достојанство, престиж и социјалну припадност.

Иначе, клетве у дјелу Марка Миљанова имају етичку функцију, борбе чојства против нечојства.

Но, свакако, клетве у усменој црногорској традицији нијесу имале искључиво морални смисао, него и митолошки. По некој животној логици клетве су се испуњавале, те и код Марка Миљанова имамо у примисли то исто увјерење, јер након похаре Куча и нечувених злочина које је војска војводе Мирка починила, Марко Миљанов је забиљежио овакав разговор учесника тог срамотног чина: „Марко Перезић пита је Нешка Дупиљанина: „Како си, Нешко? одавна те нијесам гледâ’. Нешко му је одговорио: „Ја никако, Марко, но ми се стече оно кад ми рече да не закољем оно дијете е ћу Богу платит’. Ја не послуша, но га закла, и Богу плати: три сам сина имâ, једнога ми је изјела змија, један ми се удавио у воду, а један ми се распâ од болести на постелу; сад ни једног немам живога. Мала што сам имâ и ш њим живио, све ми се је погубало, и Бог ми је све моје нагрдио“.⁵

Овај злочинац свој злочин је над невиним и недужним дјететом платио по неком дубљем и неухватљивом патријархално фаталистичком вјеровању да „ко зло чини — зло ће и дочекати“, што, свакако, јасно потврђује народно вјеровање да изнад реалне стварности постоји нека имагинарна сила која успоставља равнотежу између добра и зла, а што је нарочито погодно за настајање клетава.

Црногорци су се нарочито плашили клетава св. Петра, о којима се и дан данас у народу прича како су стизале проклетнике или њихово потомство.

Владика је једног Црногорца проклео за неко веће злочинство: „да му пâс по пâсу погинуо“, Црногорци и данас знају од којег је тај братства и да од њега нема никога.

Једног је Бајицу проклео: „Губа га изјела“, па се збило да је након године дана од губе умро — наводи В. М. Г. Медаковић.⁶

Ове клетве као неки метафизички фатум злокобно су се стекле, а на савременике оставиле снажан утисак и страх.

⁴ Др Нико С. Мартиновић, *Еванђеље по народу*, Библиотека „Луча“, Графички завод Титоград, 1969, стр. 125.

⁵ М. Миљанов, Књ. 4, 163.

⁶ В. М. Г. Медаковић, *Живот и обичаји Црногораца*, У Новом Саду, 1860, стр. 139.

Клевете свештених лица нијесу имале искључиво религиозни смисао него су добијале и морални садржај, јер се сваки клонио проклетника, што је био један вид социјалне изолације.

Сем клетава које су бројне, у књижевном дјелу Марка Миљанова имамо функционално уклопљене заклетве у којима је поред страха од фаталистичке неумитности доминантан етички моменат, што јасно говори о бивалентности заклетве као реторичког облика који тако добија највећу снагу и цијену.

Човјек се заклинје оним до чега му је највише стало, оним што му је најсветије, или, пак, тим заклинје другога, као мајка сина, брат брата, друг друга и сл.

У једној анегдоти Марко Миљанов говори како је Крцо Лазарев, Куч с Биоча, бјежећи испред разјарених Турака, утрчао у једну кућу. Домаћинова мајка држећи се рукама за прси закле своје синове да бране и одбране Куча од Турака: „Удрите, синови, тако ве не губало млијеко с којим сте се одавлен одрадили!“⁷ Ова заклетва ствара напету драматску ситуацију и добија висок етички смисао као и у другом примјеру када мајка заклинје сина да иде на збор Куча и Пипера: „Лале, тако ти не било арам моје млијеко, узми оружје и коња Дрекалова, па поћи на састанак кучки и пиперски, јер си доста био у жалости!“⁸

Заклињање мајчиним млијеком обавезивало је патријархалног човјека јаче од свега — смрт се презирала да би се мајчина жеља испунила. У усменој црногорској традицији честе су клетве мајчиним млијеком, као: „Губало га мајчино млијеко!“, или: „Арам му мајчино млијеко!“, које је забиљежио Јоксим Радовић.⁹

Поред клетава и заклетава у књижевном дјелу Марка Миљанова може се наћи понеки благослов у функцији афирмације моралних вриједности.

Великодушност заслужује благослов, као: „Добро учиње помога' му Бог!“¹⁰, који је изречен Божини Стојанову на моралној побједи, или благословом се афирмише добротинство: „И да Бог да, да ви буде срећан, и да окрене срећа њему и ко био од њега!“¹¹, којим војвода Дреца пропраћа предлог да скупштина изабере за новог војвоју Дрекала због заслуга за опште добро. Без сумње, ови благослови су мотивисани захвалношћу за одређена добротинства, те се упућују као вид моралног признања, јавно изречени, изазивају емотивну сагласност присутних. У тексту се функционално уклапају постижући снажан ефекат у психолошком осмишљавању личности у датој ситуацији.

⁷ М. Миљанов, Књ. 1, 66.

⁸ Исто, Књ. 3, 35.

⁹ Јоксим Радовић, *Добра нема ће људи нема*, НИП „Побједа“ Титовград, 1975, стр. 125. и 127.

¹⁰ М. Миљанов, Књ. 1, 69.

¹¹ Исто, Књ. 3, 31.

Иначе, благослов као народни реторички облик заснован је на увјерењу да моћ ријечи може досегнути егзистенцијална добра или високу етичку вриједност, чиме дубоко задире у хуману и социјалну слојевитост човјековог моралног бића. Као и клетва, којој је анти-теза, благослов се оснажује зазивањем сила из трансцендентног што му даје митолошки смисао који је некад био доминантан, али не и једини.

Више него митолошки, благослов је временом добио морални смисао као израз захвалности за неки етички чин или херојски подвиг, често се претварајући у апотеозу. У наведеним примјерима благослов не почива на митолошкој основи, већ је више у функцији афирмације великодушности и добротинства.

Ријечи су се мјериле, обавезивале су и увијек су имале своју тежину. Злобна ријеч је често сјекла главу непромишљеноме, као Батрићу Перову, мегданцији из Куча, који се наругао другом мегданцији, свом сународнику Бурџу Јованову, ријечима: „Па и ти јаре братоношко, хоћеш да добијеш кћер војводу на мејдан!“¹²

Овако јавно изречена поруга обезвређује људску личност. Упућена је сународнику као посљедица увјерености да постоји несклад између жеље и амбиције и стварне могућности, што природно изазива револт и брзу и сурову освету. Поруга је агресивна у негирању моралних вриједности, а снажан је облик самопотврђивања сопствене надмоћи.

Поруга се често јављала из ниских страсти — зависти и мржње, уз настојање да личност онечовјечи служећи се одговарајућим стилским категоријама.

У природи нашег народа одувијек је постојала жеља да се наруга непријатељу, омраженој и опасној личности, али од поруге често нијесу били поштеђени ни племеници ни сународници — оправдано, а често и неоправдано, из мржње, што је изазивало проливање крви, јер поруга је страшна, она траје док траје живот несрећника, па га често и надживи, испашта му пород.

Храбро држање Илије Куча, који је стављен на дотад невиђене муке, одушевљава Арбанасе, а изаива бијес код Турака, што нуди материјал за ругање, као: „Вићи народе како плаче оџина брада!“¹³

Под удар поруге пада и хвалисање, прије свега хваљење јунаштва својих предака, свога, па и хвалисање потомцима. Марко Миљанов осуђује хвалисање износећи примјер неког Мирка Маркова с Убала који на питање који је Куч био најбољи у његовом времену, овако би одговорио: „Еј, дијете, много је Куча добрих било у моје вријеме, али говорило се је за мене и Пунишу Радосавова с Медуна, да смо...“, а на питање чији су синови најбољи, он би одговорио: „А, богме, дијете, вељају га некој дјечи мојој!“¹⁴

¹² Исто, Књ. 1, 76.

¹³ Исто, Књ. 2, 181.

¹⁴ Исто, Књ. 1, 123.

Овакав хвалисавац излаган је подсмјеху, игнорисан, и тиме одбациван од средине.

Хвалисање је често у усменој црногорској традицији, те као негативна особина карактеристична за црногорски етнос. Човјек црногорског поднебља доживљавао је епску пјесму с особитим одушевљењем, као нешто што се стварно збило, причао о неустрашивим прецима које је пјесма опјевала, препричавао догађаје изнова, увијек додајући понешто.

Дакле, епски занос тињао је у појединцима. Будући да су жеље надрастале могућности, то је појединцима једино остајала могућност да се уживљавају у свијет фиктивних подвига, да се хвалишу; односно, да постигне хвалисањем оно што се није храброшћу учинило.

Хвалисање је увијек ишло на штету сопственог угледа, без обзира што су појединци имали високо мишљење о себи, о свом поријеклу, о заслугама својих предака — и то јавно износили, јер је одвајкада хвалисање у Црној Гори било на мети поруге као жестоке јавне осуде.

Богатство реторичких облика и њихова функционалност у дјелу Марка Миљанова показује, несумњиво, велику зависност писане од усмене књижевности, из које израста и чија је стварна надградња. Сасвим је сигурно да реторички облици, који су у усменој народној књижевности занемаривани, умногоме доприносе аутентичном обликовању одређеног лика, сликању локалног колорита и одређене атмосфере, те умјетничком обогаћењу литерарног текста.

Врело усмене народне књижевности нашло је своју пуну стваралачку примјену и оправданост у писаној књижевности, коју и до наших дана снабдијева, те тиме и реторички облици све више побуђују психолошки, социјални, етички и естетски интерес.

Компонента усмене народне књижевности у дјелу Марка Миљанова доминантна је, она га дубоко прожима и, свакако, је квалитативан дио његовог књижевноумјетничког *procédéa*.

Summary

FUNCTION OF RHETORICAL FORMS IN THE LITERARY WORK OF MARKO MILJANOV

by Slobodan Vujović

Rhetorical forms often become a componential factor of a text and in many ways contribute to its esthetic and ethical meaning. As a part of spiritual and intellectual life, with expressiveness and emotional tensions, it is natural that these forms found a place in the works of old as well as newer Montenegrin writers.

In his literary work, Marko Miljanov relied heavily on the traditional folk oaths, curses and blessings which have their confirmation in oral folk tradition.

Curses are used most often in the function of characterization of a certain situation in life, most frequently dramatic with strong expressive tonality. They are the results of the tense emotional conditions of certain characters; thus with poetical impact and esthetic value they justify their existence in the literary text.

As an illustration, curses during devastation of Kući suppress unworthy passions and put an end to the shedding of blood between brothers, because its ominous threatening words: »Do not strike your brother Serbian, oh Montenegrin, may you lose face, as you already have, in the eyes of your brothers« have a powerful psychological and moral effect. The expressiveness of the curse is obtained with the use of etymological figure »Oh, Montenegrin, may you lose your face«, through which its impact is emotionally strengthened.

In any case, the curses in the work of Marko Miljanov have the ethical function of the struggle of the honourable against dishonourable.

Besides curses and oaths in the literary work of Marko Miljanov an occasional blessing can be found for the purpose of affirmation of generosity and benefaction.

The forgiving of evil deserved a blessing such as: »He did the right thing, may God help him«, since it is directed as a type of moral recognition, and in the text achieves a strong effect in the psychological fulfillment of a person in a given situation. Thus, the blessing as a rhetorical form is based on the belief that the power of words can reach existential goodness or high ethical value, through which the human and social layers of man's moral fibre can be deeply probed.

The richness of rhetoric forms and their function in the work of Marko Miljanov, undoubtedly show the great dependence of the written literature on the oral forms from which they grew, and whose actual development is the best example of its coherence.

It is very evident that components of the oral folk tradition are dominant in the works of Marko Miljanov, that they deeply permeate him and that it is the qualitative part of his literary and artistic approach.

